

Lars M. Andersson & Carl Henrik Carlsson (red.), *Från sidensjalar till flyktingmottagning: Judarna i Sverige – en minoritets historia* (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet 2013). 260 s.

Formades den svenska flyktingpolitiken gentemot judar under 1930-talet på en administrativ nivå snarare än på lagstiftningsnivån? Nej, de svenska myndigheternas agerande låg i obruten linje med lagstiftningen och immigrationspolitiken från 1920-talet. Det konstaterar Pontus Rudberg, doktorand i historia vid Uppsala universitet i antologin *Från sidensjalar till flyktingmottagning: Judarna i Sverige – en minoritets historia*. Medan tidigare forskning gjort en tydlig åtskillnad mellan svensk utlänningslagstiftning av år 1927 och 1937 års modell, hävdar Rudberg dess kontinuitet. 1927 års rasmotiv för en restriktiv hållning mot judisk invandring från öst rensades i själva verket aldrig ut ur 1930-talets senare lagstiftning vilket framgår, menar Rudberg, i förarbetena till 1937 års lag. Det går alltså inte att skylla hindren för judiska flyktingar på fördomsfulla tjänstemän vid Socialstyrelsens utlänningsbyrå, även om dessa, som Karin Kvist Gevers och Lena Andersson visade 2008, hade nog så negativa uppfattningar om judar (Lars M. Andersson, Karin Kvist Geverts, *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, Uppsala, 2008). Tjänstemännen praktiserade gällande svensk lagstiftning som utformats av regering och riksdag – en lagstiftning som, likt motsvarande restriktioner mot judisk invandring i USA och på andra håll, enligt Rudberg, möjliggjorde Förintelsen.

Bidragen i de två ovanligt lyckade antologierna kan närmast stå som mönster för det vetenskapliga samtalet. Genom välgrundade studier i dialog över tiden, förflyttas forskningsläget och nya resultat öppnar upp för nya frågor.

Ett av de teman som löper genom den aktuella antologin rör spänningen mellan ekonomisk nytta kontra kultur och ideologi inom områdena migration, flyktingskap och etnisk samlevnad. Härigenom har frågeställningarna från antologin 2008 vidgats från kulturens föreställningsvärldar till även mer materiella villkor.

”Ekonomisk framgång var en strategi för acceptans”, skriver Rita Bredefeldt i en studie av svenska och finländska judars emancipation. Kluvenheten mellan ekonomisk nytta och religiös ortodoxi hade rötter i merkantilismen, där statsnyttan vad gällde judarna kunde innebära ett visst mått av tolerans. Denna nyttoaspekt underströks av judiska näringsidkares betydelse för 1800-talets ”konsumtionsrevolution” i Sverige, menar Anna Bismarck och Pia Lundqvist. Genom studier av judiska företagare inom främst textil- och sockerindustrin och med stöd av internationell forskning hävdar de att judar ”i mycket större utsträckning än andra”, var engagerade i branscher som drev

fram den ekonomiska moderniseringsprocessen, det vill säga utvecklingen av den moderna kapitalismen. Studien visar hur de judiska näringsidkarna samarbetade som delägare i samma företag och genom finansiella överenskommelser, hur de bands samman genom äktenskap och upprätthöll internationella nätverk. Det vill säga just vad antisemitiska strömningar bland köpmän och konkurrenter anklagade judar för, eller hur uttolkare, som Werner Sombart, Abraham Léon och även den unge Karl Marx, försökte karaktärisera judars sociala roll och funktion.

I det redaktionella förordet noteras att den "judiska framryckningen" på det ekonomiska området under 1800-talet gjorde judar till ensam måltavla för motståndet mot moderniteten. Genom antisemitismen och 1900-talets katastrofala erfarenhet har också betydelsen av denna judiska "framryckning" och roll i modernitetsutvecklingen länge kommit att präglas av "beröringsskräck". En fobi som under senare år brutits men där pendeln internationellt, påpekar redaktörerna, nu möjligen svängt för långt åt andra hållet och ger exempel på framställningar som likställer den moderna tiden med "den judiska tiden" och att vi alla "i någon mening, blivit 'judiska'".

Den vita fläcken i denna senare typ av generaliseringar om "det judiska" handlar kanske egentligen om bristen på klassanalys. Att judiska identiteter influerats av gränsöverskridanden, kosmopolitism och ekonomiska roller mot bakgrund av religiösa föreställningar och historiska traditioner är en sak. Att koka ner detta judiska till en och samma anda eller social aktör en helt annan. Det brokiga judiska livet, med kapitalister och proletärer, sekulära och troende, radikaler och ortodoxa, internationalister och nationalister kan dela kulturella klangbottnar, men inte sopas in under samma hatt.

Att judiska företagare spelade en viktig roll i den moderna kapitalismens framväxt innebär inget likhetstecken mellan kapitalism och judiskhet. I själva verket sätter den aktuella antologin fingret på just det förhållandet. Muren mot judisk invandring och flyktingmottagande åren efter första världskriget riktades inte primärt mot företagande utan mot de judiska massor som levde i armod under pogromhot i öster.

Där ekonomisk nytta fanns att vinna kunde judiska näringsidkare välkomnas av ledande kretsar – om än inte av rivaler på handelns område eller kristna traditionsförvaltare – medan proletärmassorna sågs som rasproblem både från eliterna och den nationella arbetarrörelse som fruktade låglönekonkurrens. Med antisemitismens framgångsrika konstruktion av en samlad judisk hotbild kunde rasmotivet även gälla generellt, när nyttan i Nazitysklands grannskap alltmer kom att kräva det. Anette Reinsch-Campbells ambitiösa projekt att genom en omfattande kvantitativ databaserad studie undersöka hur judar skildrats i över 50 000 sidor svensk skönlitteratur från 1774 till 1935 kan säkert bidra till ökade insikter om byggmaterialet till

denna konstruktion. Hennes avsikt är att undersöka ”diskursen om judar” och tycks ansluta sig till den danske historikern Morten Thing som i sitt bidrag föreslår att det är ”sätten att tala om judar” eller ”judediskursens formation” som hellre bör studeras än den ”antisemitiska diskursen”. Likt den brittiske litteraturvetaren Bryan Chayette menar Thing att sökandet efter ”anti” gör oss blinda för att samma uttryck om det judiska kan finnas hos både judehatare, judevänner och hos judar själva. Han är uttryckligen kritisk till den vida definitionen av antisemitism som diskurs, vilken gärna brukats i senare svensk forskning, exempelvis av Henrik Bachner. Things bidrag söker belägga att – och varför – antisemitism varit mindre förekommande i Danmark än Sverige, men de skilda definitionerna av vad som i sammanhanget benämns antisemitism är då svåra att bortse ifrån.

Hur svensk flyktingpolitik med avseende på judar förändrats illustreras kontrastrikt av folkhögskolerektorn Gillis Hammars vanmäktiga appell till Europas regeringar för judar på flykt efter Anschluss sommaren 1938. 30 år senare, när judar i Polen 1968 utsattes för en ny våg av förföljelse, öppnade i stället Sverige sina gränser framhåller Izabela A. Dahl i en forskningsskiss om mottagandets komplikationer. En av de flyktingar som starkt upplevde dragkampen mellan nytta och avståndstagande var den kommunistiske musikern och teoretikern Ernst Emsheimer som via Sovjetunionen tog sig till Sverige på 1930-talet och, med Henrik Rosengrens ord, tvingades balansera genom livet mellan sin efterfrågade kunskap och en fördomsfull omgivning, i ett ”utsatthetens beroende”. Hur en sådan utsatthet genom åren i Auschwitz och Bergen-Belsen kunde förvandlas till ett nästan livslångt minnesmärke skildras i Tanja Schults finstämda essä om konstnärinnan Susanne Berglind – Zsuzsanna Marta Zimmermann – och hennes döttrar som i viss mening ärvde sin mors trauma. De två generationerna av kvinnliga konstnärer kom genom sina verk att efterhand bryta den ömsesidiga tystnad som omgärdat dem sedan barndomen. Och kanske kunde Susanne Berglinds egna ord ha stått som prolog även till denna vetenskapliga antologis samtal och teman (citerat från Susanne Berglind, *Bilder från skuggriket*, 2006):

Jag har de sorgsna tankarna med mig hit
För att skydda dem mot glömskan
Innan tiden rinner ut i likgiltighetens tystnad

Södertörns högskola

HÅKAN BLOMQVIST